

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 330.34:338.054.23(477)

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/13.18>

Давиденко Н.М.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів,

Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7469-5536>

Жовніренко О.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри
підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2962-0628>

Оліфер І.О.

магістр,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1404-8761>

ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПОДАТКОВУ СИСТЕМУ КРАЇНИ

Проблема тіньової економіки є глобальною для всього світу, але серед європейських країн Україна є серед лідерів, тому детінізація економіки країни має стати головним пріоритетом державної політики. Визначено фактори, які впливають на тінізацію економіки. Встановлено, що тіньова економіка країни тісно пов'язана із рівнем розвитку її податкової системи, можливостями уникнення оподаткування і, як наслідок, недоотриманням надходжень фінансових ресурсів до державного бюджету країни. Здійснено оцінку втрати бюджету через ухилення від податків. Розраховано податковий коефіцієнт та його складники. Визначено, що високий рівень тіньової економіки та суттєві обсяги податкових втрат внаслідок її функціонування призводять до зменшення фінансових можливостей держави та провокують бюджетний дефіцит, що є характерним для України. Запропоновано низку практичних заходів, спрямованих на зниження тіньового сектору економіки країни.

Ключові слова: тіньова економіка, податки, податкові втрати, державний бюджет, податкова система.

Постановка проблеми. Сучасний глобалізований світ формує складні економічні та фінансові процеси. Поширення тіньової економіки одночасно з обмеженістю ресурсів та макроекономічною розбалансованістю у світі визнані Всесвітнім економічним форумом у Давосі в 2020 р. головними глобальними ризиками майбутнього. Відкритість кордонів передбачає вільне переміщення фінансових ресурсів, тому фінансові потоки в обох напрямках несуть у собі тіньовий складник. Відповідно, поглиблення інтеграції України до Європейського Союзу має сприяти забезпеченню динамічного, прозорого та цивілізованого розвитку. Проте щодо України, то з урахуванням усіх чинників сукупний обсяг тінізації економіки визначається до 50% від ВВП, що є одним із найвищих показників у світі. Це вимагає не лише адаптації вітчизняної моделі суспільного устрою до європейської практики, а й насамперед досягнення середньо-європейського рівня соціально-економічного розвитку України загалом та паритетності її регіонів [5].

Загальний рівень тінізації економіки у кожній країні залежить від низки факторів, серед яких: розмір податкового навантаження, ступінь регламентації економічної діяльності, обсяг державного сектору в економіці, масштаб тіньового ринку робочої сили та особливості регулювання ринку праці тощо. Проте більшість дослідників головними причинами зростання рівня

тінізації економіки називають закони і податки, які існують у конкретній країні.

Дійсно, без перебільшення, податки є архіважливим елементом життя суспільства будь-якої держави та одночасно виступають елементом відносин держави із платниками податків, тобто зі всіма юридичними та фізичними особами. Податки виконують фіскальну, розподільчу та регулюючу функції і, відповідно, забезпечують державу фінансовими ресурсами з метою утримання адміністративно-управлінського державного апарату, реалізації зовнішньої та внутрішньої політики в соціальній, економічній сфері, обороноздатності країни, проведення витрат на освіту, науку, медицину, культуру та інші соціально-економічні потреби [2].

Проте нестабільність економічної системи країни, корупція створюють сприятливі умови для розвитку тіньової економіки. Саме тіньова економіка сприяє появі неофіційних доходів, які є об'єктом оподаткування, та спричиняє суттєві збитки для бюджету держави. Таким чином, тіньова економіка країни тісно пов'язана із рівнем розвитку її податкової системи, можливостями уникнення оподаткування і, як наслідок, недоотриманням надходжень фінансових ресурсів до державного бюджету країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці тіньової економіки присвячена низка наукових досліджень. Так, теоретичний базис цього

явища досліджується у працях Т. Брейша, З. Варналія, А. Ділнота, Д. Кассела, Т. Корягіної, Ю. Латова, В. Предборського, В. Танзі, О. Турчинова. Податкові аспекти протидії тінювими процесам та ухиленню від оподаткування досліджувалися В. Андрущенко, В. Валігурою, О. Десятнюк, А. Крисоватим, А. Лаффером, М. Пікгардтом, П. Пірнокозом, А. Принцом, Б. Расселом, А. Соколовською, О. Тимченко, І. Мазур.

Проте більша частина наявного наукового доробку пов'язана з дослідженням сутності тінювої економіки, з'ясуванням причин її виникнення чи пропозиціями щодо заходів боротьби з тінювою економікою. Проте вважаємо, що дослідження цієї тематики залишається актуальним, адже ефективна податкова система країни спроможна буде збільшити наповнення державного бюджету та зменшити тінізацію економіки країни.

Метою статті є оцінка рівня податкових втрат держави внаслідок тінізації економіки країни та можливих варіантів зниження тінювого сектору.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що у будь-якій країні функціонує певна частина економіки, яка не враховується офіційною статистикою і не перебуває під державним контролем як виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ [3]. Так само й уникнення оподаткування притаманне будь-якій державі, причиною є природа впливу податків на доходи платника.

До особливостей тінювої економіки України слід віднести значний зв'язок органів державного управління із тінювими структурами; наявність «особливих» умов функціонування окремих суб'єктів; використання державного майна та службового становища для отримання нелегального (тінювого) доходу державними чиновниками й управліннями; здійснення в складі великих державних підприємств тінювих операцій (напівофіційно); недосконале нормативно-правове поле, що дає можливість здійснення тінювих операцій; ставлення суспільства до наявності тінювої економіки та корупції як до норм життя, що носить системоутворюючий характер [6].

При цьому інституціональний характер оподаткування проявляється у тому, що в державах із високим рівнем економічного розвитку чітко простежується зворотний зв'язок між обсягами сплачених податків усіма платниками й обсягами суспільних благ, що надає держава всім членам суспільства завдяки зібраним податкам. Наявність тісного зв'язку такого характеру сприяє тому, що податки набувають ознак усвідомленого платежу [7].

Тінізація економіки є закономірною відповідно на надмірний податковий тиск. Водночас присутність високого рівня тінювого сектору в економіці не дає змоги зменшити податкове навантаження та викривлює умови конкуренції.

Тінюва економіка у розмірі 30% від ВВП (згідно з даними Міністерства Економічного Розвитку) здебільшого сконцентрована у великому бізнесі, який є домінуючим в економіці нашої країни та здійснює незаконну діяльність через неформальні зв'язки із владою. Цим критерієм пояснюється подібність України до інших країн СНД та відмінність тінювої економіки в Україні порівняно з іншими країнами світу, в яких зазвичай тінюва економіка – це дрібний бізнес.

Згідно з даними Інституту соціально-економічної трансформації та Центру соціально-економічних досліджень CASE-Ukraine станом на початок 2019 р., залежно від втрат бюджету нами був сформований перелік можливих шляхів уникнення оподаткування (табл. 1).

Таблиця 1 – Втрати бюджету через ухилення від податків

Шляхи ухилення від податків	Обсяг, млн грн	Втрати бюджету, млн грн
«Сірий імпорт», контрабанда	209–311	63–93
Офшорні схеми	120–200	22–36
Зарплати в «конвертах»	50–200	25–74
Тінюва оренда сільсько-господарських земель	19–69	6–22
Конвертаційні центри	40–60	12–18
Контрафакт	35–55	10–12
«Скрутки» (маніпуляції з ПДВ)	42–54	7–9
Оформлення штатного працівника підприємцем	19–16	4–7
Заниження оборотів ФОП	30–90	2–2,5

Джерело: складено за даними [1]

Тобто державний бюджет більше за все недоотримує кошти через схеми на митниці, виплату заробітної плати в конвертах, виведення прибутку до офшорів. Обсяг тінювих схем оцінюється у 550–1050 млрд грн., відповідно, державний бюджет втрачає від 150–275 млрд грн.

Основними складниками тінювої економіки є ухилення від податків, а саме: приховування доходу від бізнесу; приховування реальної кількості найманих працівників, приховування реальних розмірів виплаченої зарплати або ж зарплата «у конвертах».

Найбільшу частку в тінювій економіці впродовж 2017–2018 рр. становить приховування доходу від ведення бізнесу, хоча слід відзначити, що його частка зменшилася з 60,2% у 2017 р. до 56,7% у 2018 р. Наступна за величиною складова частина тінюї економіки – це приховування кількості працівників, її частка залишалася майже незмінною впродовж 2017 та 2018 рр. Третя складова частина – це приховування виплаченої зарплати, яка становить найменшу частку серед складників тінювої економіки, але порівняно з двома попередніми її частка дещо зросла з 18,3% у 2017 р. до 21,4% у 2018 р.

Відповідно, через високу частку тінювої економіки державний бюджет втрачає мільярди доларів, що навіть більше від дохідної частини держбюджету. Тому, на наше переконання, для досягнення мети статті далі потрібно розрахувати можливі податкові витрати від функціонування та розвитку тінювої економіки.

Тож спершу визначаємо податковий коефіцієнт – індекс, що відображає частину ВВП, що перерозподіляється центральними фондами активів із використанням податків [8], який розраховується за формулою та свідчить про реальний стан справ з огляду на фіскальне навантаження в країні:

$$PK = \frac{PH + D}{VВП_{под}}; \quad (1)$$

де PK – податковий коефіцієнт, PH – податкові надходження, D – дохід від виплат до фондів обов'язкового державного страхування, млн грн., $VВП_{под}$ – офіційно оподаткований ВВП, млн грн.

Податковий коефіцієнт буде використаний під час розрахунку податкових втрат держави, що включають збитки консолідованого бюджету і фонду обов'язкового соціального страхування:

$$СП = \frac{VВП * TE}{100} * PK; \quad (2)$$

де $СП$ – податкові втрати, TE – тіньова економіка.

Результати розрахунків податкового коефіцієнта показали, що середні податкові втрати внаслідок функціонування тіньової економіки в Україні в період 2010–2018 рр. становили близько 22,6% від офіційного ВВП (табл. 2).

Розрахунок податкових втрат держави наведено в табл. 3.

Тобто дані свідчать, що консолідований бюджет України отримує на 18,3% ВВП, або близько 380 млрд грн., у середньому за останні сім років менше податків, фонд державного соціального страхування, у свою чергу, втрачає можливість отримувати додат-

кові фінансові ресурси в розмірі 4,4% ВВП, близько 86 млрд грн. у середньому за 2010–2018 рр.

Таким чином, можемо констатувати, що високий рівень тіньової економіки та суттєві обсяги податкових втрат внаслідок її функціонування призводять до зменшення фінансових можливостей держави та провокують бюджетний дефіцит, що є характерним для України. Якщо, для прикладу, ми візьмемо ВВП на рівні 2018 р. в розмірі 3 351 640 млн грн., то покрити дефіцит у 119 022 млн грн. можна було завдяки скороченню відсотку тінізації економіки на 11,8%, до рівня 18,2% ВВП, що дало би змогу державі вивільнити додаткові фінансові ресурси за допомогою виведення з тіні підприємств і підприємців, які ухиляються від сплати податків, виконуючи свою діяльність підпільно.

Висновки. Таким чином, тіньова економіка в країні цілковито деформує систему державних фінансів України, гальмуючи її розвиток та ускладнюючи виконання державою своїх фінансових обов'язків перед суспільством. Централізовані фонди грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні держави та органів місцевого самоврядування, щороку в середньому недоотримують податкових надходжень у розмірі 18,3% ВВП, з яких втрати бюджетів різних рівнів становлять 11,2% ВВП. Після різкої зміни економічної кон'юнктури у 2014 р. бюджетне податкове навантаження має тенденцію до

Таблиця 2 – Розрахунок податкового коефіцієнта та його складників за 2010–2018 рр.

Рік	Номинальний ВВП, млн грн	ВВП, що підлягає офіційному оподаткуванню, млн грн	Податкові надходження від Консолідованого бюджету, млн грн	Надходження від платежів у фонди обов'язкового соц. страхування, млн грн	Податковий коефіцієнт
2010	1079346	874270	236901	134259	0,425
2011	1299991	1037393	323991	152242	0,459
2012	1404669	1123735,2	347986	178700	0,469
2013	1465198	1157506,42	341165	188600	0,458
2014	1586915	1190186,25	355428	181128	0,451
2015	1988544	1630606,08	507636	185790	0,425
2016	2383182	1882713,78	650782	131827	0,416
2017	2982900	2386320	828159	141072	0,406
2018	3351640	2748344,8	985323	150965	0,413

Джерело: побудовано авторами за даними [4; 9]

Таблиця 3 – Розрахунок податкових витрат держави за 2010–2018 рр.

Рік	Номинальний ВВП, млн грн	Рівень тіньової економіки, % від ВВП	Податковий коефіцієнт	Податкові втрати консолідованого бюджету, млн грн	Податкові втрати консолідованого бюджету, % від ВВП	Втрати держ. соц., млн грн.	Втрати держ. соц. страх., % до ВВП	Сумарні податкові втрати, % від ВВП
2010	1 079 346	38	0,425	174314,4	16,2	62 986	5,8	22,0
2011	1 299 991	34	0,459	202876,6	15,6	64 865	5	20,6
2012	1 404 669	34	0,469	223988,5	15,9	75 570	5,38	21,3
2013	1 465 198	35	0,458	234871,2	16,0	81 393	5,56	21,6
2014	1 586 915	43	0,451	307750,4	19,4	95 800	6,04	25,4
2015	1 988 544	40	0,425	338052,5	17,0	91 748	4,61	21,6
2016	2 383 182	35	0,416	346991,3	14,6	55 063	2,31	16,9
2017	2 982 900	32	0,406	387538,4	13,0	98 224	3,29	16,3
2018	3 351 640	30	0,413	415268,2	12,4	105 158	3,14	15,5

Джерело: побудовано автором за даними [4; 9]

зростання, що є наслідком потреби уряду у додаткових фінансових ресурсах.

Ми вважаємо, що сучасна податкова система України має багато недоліків, якими користуються платники податків задля ухилення від їх сплати.

Тому серед практичних заходів, спрямованих на зниження тіньового сектору, що використовувалися іншими державами та можуть бути використані в Україні, можливо виділити такі, як:

– посилення вимог до замовлень на право податкового збору в галузях із високим рівнем потрапляння в тінь (Канада, Швеція, Великобританія, США);

– публікація у відкритому доступі імен великих неплательників податків, політика naming and shaming (Великобританія);

– створення показників для галузей, які би показували відношення між витратами та випуском (Австралія);

– обов'язкове використання реєстрів найманих працівників з обов'язковим введенням власних даних працівника, відпрацьованого часу, виду діяльності та організації з її назвою (Швеція);

– додаткові штрафи для платників податків, які раніше були звинувачені у несплаті податків (Великобританія).

Проблема тіньової економіки є глобальною для всього світу, але серед європейських країн Україна є серед лідерів, тому вважаємо, що оздоровлення української економіки можливе лише у разі її детінізації, що має стати головним пріоритетом державної політики.

Список використаних джерел:

1. Аналіз схем ухилення від сплати податків : веб-сайт. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/gde-i-skolko-teryayet-byudjet-analiz-shem-ukloneniya-ot-nalogov>
2. Баранова В.Г., Дубовик О.Ю., Хомутенко В.П. та ін. Податкова система : навчальний посібник. Одеса : ВМВ, 2014. 344 с.
3. Давиденко Н.М. Вплив тіньової економіки на фінансовий потенціал регіонів. Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 09-10 квітня 2020 року). Полтава : ПУЕТ, 2020. 167 с.
4. Доходи. Офіційний моніторинговий портал «Ціна держави» : веб-сайт. URL: <http://old.cost.ua/budget/revenue/>
5. Заверуха М. До визначення суті тіньових економічних процесів. Ефективність державного управління. 2016. Вип. 1/2. Част. 2. Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_46/fail/ch2/11.pdf
6. Космарова Н.А. Тіньова економіка у країнах ЄС. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 113 (част. II). С. 57–61.
7. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика. К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. 239 с.
8. Філо М.М. Податкові втрати: теоретичний аспект. Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Серія «Економіка». 2003. № 17. С. 162–168.
9. Schneider F. Tax Losses due to Shadow Economy Activities in OECD Countries in 2017 : website. URL: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2017/TaxLosses.Pdf>

References:

1. Analiz skhem ukhyljannja vid splaty podatkov: veb-sajt. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/gde-i-skolko-teryayet-byudjet-analiz-shem-ukloneniya-ot-nalogov>
2. Baranova V.G., Dubovik O.Yu., Homutenko V.P. ta in. Podatkova Sistema: navchl'nij posibnik. Odesa: VMV, 2014. 344 s.
3. Davydenko N.M. Vplyv tinjovoji ekonomiky na finansovij potencial rehioniv. Problemy ta perspektyvy rozvytku finansovoji systemy v suchasnykh umovakh: zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoji naukovopraktychnoji internet-konferenciji (m. Poltava, 09-10 kvitnja 2020 roku). Poltava: PUET, 2020. 167 s.
4. Dokhody. Oficijnyj monitoryngovij portal «Cina derzhavy»: veb-sajt. URL: <http://old.cost.ua/budget/revenue/>
5. Zaveruha M. (2016). Do vyznachennja suti tinjovykh ekonomichnykh procesiv. Efektyvnistj derzhavnogho upravlinnja. Vyp. 1/2. Chast. 2. Rezhym dostupu: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_46/fail/ch2/11.pdf
6. Kosmarova N.A. (2013). Aktualjni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Vyp. 113 (chast. II), s. 57–61.
7. Mazur I. Detinizacija ekonomiky Ukrajinu: teorija ta praktyka. K.: VPC «Kyjivskij universytet», 239 s.
8. Filo M.M. (2013). Podatkovi vtraty: teoretychnij aspekt. Naukovi zapysky Natsional'nogo universitetu «Ostroz'kaakademia». Ekonomika. P. 162–168.
9. Schneider F. Tax Losses due to Shadow Economy Activities in OECD Countries in 2017: website. URL: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2017/TaxLosses.Pdf>

Davydenko Nadiia, Olifer Ivan

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Zhovnirenko Olena

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

THE INFLUENCE OF THE SHADOW ECONOMY ON THE COUNTRY'S TAX SYSTEM

The problem of the shadow economy is global for the whole world, but among European countries Ukraine is among the leaders, so the de-shadowing of the country's economy should become a top priority of public policy. The factors influencing the shadowing of the economy are identified. It is established that the shadow economy of the country is closely related to the level of development of its tax system, opportunities to avoid taxation, and as a consequence, the lack of financial resources to the state budget.

The purpose of the article is to assess the level of tax losses of the state due to the shadowing of the country's economy and possible options for reducing the shadow sector. The methodological basis of this article is a systematic approach and a set of general and special research methods, known as: the method of classification and systematization is used to analyze modern research in the field of economy shadowing; comparative analysis – to determine the structure, causes and consequences of the shadow economy; historical – in order to study global trends and national characteristics of the shadow economy in the context of globalization; generalization – in the process of preparing conclusions.

It is established that in Ukraine, in conditions of high tax burden, the positive effect of paying taxes is very significant. The presence of a high level of corruption makes it possible to significantly reduce the likelihood of timely detection of tax evasion, and imperfect legislation makes it possible to reduce tax payments to a minimum.

It is proved that the high level of the shadow economy in Ukraine has many negative consequences, in particular: loss of tax revenues, as a result – complicating the state's fulfillment of its financial obligations to society and increasing the uneven tax pressure; reduction of investment resources; spreading distrust of the government; increase in the number of economic crimes due to the impossibility of resolving labor disputes in court or in the commission for resolving labor disputes due to lack of legal basis for resolving labor conflicts between agents employed in the shadow sector; large-scale development of organized crime, leading to loss of state regulation, control and perform other socially important functions. The complexity of the shadow economy problems provides, to some extent, an opportunity to stimulate solutions to one problem. Thus, in solving legal problems, social and economic problems are solved and improved conditions for business by optimizing the actions of business lead to an increase in the business climate and investment attractiveness, which in turn ensures the financial sustainability of enterprises, and by providing reliable social security for employees comparing the benefits of being in the shadows becomes illogical.

Key words: *shadow economy, taxes, tax losses, state budget, tax system.*

JEL classification: H53, H61, H72